

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(185)

VAJK ILONA

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS
KÓS KÁROLY TALÁLKOZÁSA

1993.

SZEGED

1993.

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS KÓS KÁROLY TALÁLKOZÁSAI

Kapcsolatuk, barátságuk nem volt látványos, de mégis őszinte és figyelmet érdemlő. Nem jegyezték és nem tartották úgy számon, mint Ady és Móricz, Petőfi és Arany legendás barátságát. Kritikák, levelek, kedves visszaemlékező prózai írások dokumentálják azt a baráti törődést, kritikusi figyelmet, mellyel körülvették egymást, kölcsönösen reagálva életük, művészi fejlődésük minden egyes fontos állomására. S hogy Kós Károly visszakérült Erdélybe és a személyes találkozások megritkultak, Móricz sokszor csak könyveit küldhette „maga személye helyett”. De ez a térbeli távolság méginkább erősítette baráti kézszorításukat; tartották egymásban a hitet, támogatták egymást vállalt harcukban.

Még egész fiatalon ismerték meg egymást. Kós Károlynak előbb került kezébe a Hét krajcár, az első novellás kötet, mint ahogy íróját személyesen megismerte volna. De már tudott Móriczról, hogy egy „sorsközösségbe” tartoznak, s várta és kereste a találkozást, „Úgy történt – írta Kós Károly – ... egy esős, hűvös őszi napon, este bejött a Baross-kávéházba; valakivel akkor ott volt találkozása. S hogy a maga dolgát elvégezte, odajött a mi balszélfogó asztalunkhoz. Hívta vagy hozta valaki oda, nem tudom, csak azt, hogy odajött. Az asztalnál akkor éppen kevesen ültünk, de ott volt Márkus László, akivel ösmerősök voltak (talán a „Sári bíró” révén). Aztán csak leült közénk. Üldögélt, nemigen beszélt, inkább hallgatott; hallgatta, amit mi beszéltünk egymással. Ha mégis – ritkán – megszólalt, csendes, halk volt a szava, szinte nőies. De keskeny, vágott tatárszeme ravaszskasan, kíváncsian vizslatott minket, sorban mindünket. És aztán hamarosan felállott, búcsúzott, ment. Ezután nagy időközökben és rendetlenül, de el-eljárt közénk. S én nagyritkán az utcán is összeakadtam vele: ő a külső Üllői út végén lakott, én még tovább, künn a Gyáli út végén. De ha ritkán is találkoztunk, mégis valahogy összelelegedett velem is, Zrumeckzy Dezsővel is. Talán mert építészek voltunk, s az ő apja is építészkedő ember volt. Vagy azért, mert állatkerti játékházacskáinkat megszerette. (Kacagott, amikor ezt egyszer megmondotta nekünk.)”¹

¹ Kós Károly: A „Kalotaszeg” főmunkatársa. Korunk, 1962/9. 1069–1070.

Móricz és Kós a századforduló pezsgő életében ugyanazon az úton indultak: „tisztá forrás”-ból, a népművészetből kívánták megújítani az írás művészetét, az építészet formaelemeit. Ez az a közös gyökér, és azonos látásmód, mely megalapozta barátságukat, s tette életre szólóvá.

Móricz visszatekintve erre a kereső útra – csaknem 25 éves írói múlt állt ekkor már mögötte – sem tartotta elpazarolt időnek azt a 4–5 év szatmári bolyongást, melyen egy soha ki nem ürülő tarisznyát töltött meg „a nép valóságos életének mindenféle anyagával”.² Több ezer népdalt és rengeteg mesét jegyzett le, figyelte a szegénység, éhség és nélkülözés kitermelte „véres balladákat”.

„Kós és Zrumeczky nagy öröm volt számomra – írta Móricz -, mert ők ugyanezt csinálták az építészeti népkincs felfedezésével, és már mögöttük volt az Állatkert, ahol valami kivételes szerencse folytán módjuk volt egy kis ízelítőt adni, sőt iskolát teremteni a „magyar stílus számára”.³

Kós ceruzával és vázlatfüzettel biciklin, lovon, gyalog járta be Erdélyt és szűkebb hazáját, Kalotaszeget: s rajzolta a népi építészet elemeit, megmaradt kincseit. Ezeknek az utaknak élményei, kutatásai és tanulságai egész életét és minden alkotását átszöjték és megnemesítették.

„Ezt jegyeztem föl épületben és grafikában, regényben és drámában – vallotta Kós Károly is évekkel később – kevés szóval, egyszerűen: a földet és a népet, melyet vállaltam egy életre, s amely cserében engem vállalt testvéreül, és megosztotta velem minden drágaságát, amit apától örökölt: azt a kalotaszegi világot, amelynek mindazt köszönhettem, ami bennem emberi és művészi érték.”⁴

1909-ben jelent meg Móricz első könyve, a *Hét krajcár* c. elbeszélés kötet, mely Kós Károlynak mindvégig legkedvesebb könyve maradt, amit, ha kezébe vett, hem tudott olvasatlanul letenni. Az emlékezetes leányfalui találkozásukkor Móricz egy dedikált példánnyal ajándékozta meg Kóst, s közösen tervezgették a könyv egy újabb illusztrált kiadását is. Móricz olyasféle rajzokra gondolt, mint a „Márkus” illusztráció. De ez a könyv soha nem jelent meg.

Kós Károly – 23 év távlatából, a Barbárok megjelenésekor – így emlékezett vissza a *Hét krajcár*ra:

„Bizonyosan tudom, hogy amikor a „Hét krajcár”-t olvastam, a nap melegen sütött és az avar alól sarjadt a zsendülő újfű. Bizonyos, hogy így volt, amikor a szívemet megfogta és azóta is markában tartja az a hét krajcár, amit olyan rettenetes vidámsággal keresgélte össze az a szegény asszony az ő kis fiával.

De akkor a hetedik krajcár is megkerült, ha koldus ajándékaképpen is; a vén Márkus és a pap, életük nagy harcát megharcolva, beletörődnek a harcuk hiábavalóságá-

² Móricz Zsigmond: Népköltési gyűjtő. Nyugat, 1933. jan. 16.

³ Móricz Zsigmond: Varjúvári legenda. Erdélyi Helikon, 1933/10. 677.

⁴ Kós Károly: Varjú nemzetség 1955. Előszó. in: Varjú nemzetség. Kolozsvár, 1977, Dácia. 328.

ba, mert: „Harc? Minek a? ... Csönd, csönd... Béke!...” Csipkés Komárominé és a lévita afférja megoldódik az emberek és a természet törvénye szerint és Judit, ha ki is önti az átkozott tejet a moslékos cseberbe, egy csupornyit mégis juttat a fiának. Oh igen! Mert ha keserű és nehéz volt is az élet, ha igazságtalan és kegyetlen is a sors, de reménység még volt és jutott mindenkinek egy-egy morzsára bár, hogy a hitét megtarthatta. Akkor, huszonhárom esztendővel ezelőtt.” Úgy értékelte ezt a könyvet, mint az első jelentős állomást, „Móricz Zsigmond ifjú, jövődöt építő lelkének első, harmatos virágá”-t.⁵

Kós Károly 1912-ben nagy vállalkozásba kezdett: lapot alapított *Kalotaszeg* címmel. Ez, mintegy első nagy erőpróbája is volt a későbbi nagy energiát és pénzt igénylő lapalapításoknak (Vasárnap, Erdélyi Helikon).

Szerkesztette, írta és az első szám kivételével rajzolta is a lapot, és szervezte a tudósítói és terjesztői gárdáját, barátai, ismerősei, az előfizetők fedezték kiadásait. Saját és más írók elbeszéléseit is közölte lapjában, bemutató cikket írt „A Szilágyság poétájá”-ról, Adyról. Móricz Zsigmondot pedig megnyerte a lap főmunkatársának. Levélben kérte, hogy küldjön egy elbeszélést a *Kalotaszeg* számára. Válaszában Móricz felhatalmazta, hogy bárhol, bármikor, bármelyik megjelent novelláját közölheti. Kós a *Márkust* választotta, mely saját illusztrációjával jelent meg a lapban. Az elbeszélés elé írt bevezetőben pedig megismertette Móriczt a *Kalotaszeg* olvasóival:

„De hát ki ez a Móricz Zsigmond?

Író, nagy író, magyar író, modern író!

...

Sokáig semmit sem tudtunk róla és egyszerre itt volt. Megírta a „Hét krajcár”-t és akkor egyszerre felibénk került, olyan magasra fejtünk fölé, hogy szédülve kellett felnéznünk reá. ... Ez a fajta Móricz Zsigmond, aki sokat-sokat hallgat, de egyszer csak közibe vág. És csak mosolyog akkor is; mert mi ez neki, hiszen ő onnan jött, ahol mindig harcokat és harcosokat termett a véres, mert protestáló és protestáló, mert magyar föld. Onnan jött Móricz Zsigmond, de nem egyedül. ... Eljöttek vele mind eldugott falvaikból, rongyos kúriáikból a bocskoros nemesek, cserepes házaikból azok a csizmás parasztok, akik mindig harcoltak, csak ezért sokszor, mert örömük volt a harc.

Akik kálvinisták és kurucok, nagy szívűek és összeférhetetlenek és – szegények voltak, de mindig gögösek és egészségesek, szíjjasok és legyőzhetetlenek és ma is ilyenek.”⁶

S évekkel később, Móricz halálának 20. évfordulóján a *Korunkban* megjelent cikkek sorában ott találjuk Kós Károly megemlékező sorait is *A Kalotaszeg főmunkatársáról*, melyben felidézi a *Kalotaszeg* hőskorát, Móricz felejthetetlen alakját.

⁵ Kós Károly: *Barbárok. Erdélyi Helikon*, 1932/4. 272., 274.

⁶ Kós Károly: [Móricz Zsigmondról]. *Kalotaszeg*, 1912. febr.25.

Móricz és Kós talán legismertebb, legtöbbet emlegetett találkozása az 1914-es sztánai református bálon történt.

A mulatságra – melynek meghívóit maga Kós rajzolta, szervezését sógora, Balázs Balázs (Dufla) vállalta – hivatalos volt a kalotaszegi környék minden valamire való családja, de a nem odavalósiak közül csak ketten: Zrumecky Dezső és Móricz Zsigmond. (Móricz meghívóját a PIM hagyaték őrzi.)

Kós Károly „szánkával és csörgős lovakkal” várta pesti vendégeit a bánffyhunyadi állomáson s vitte őket a 12 km-re fekvő Varjúvárba, ahol a vendégek majd megfagytak, mert a nagy nyitott, zöldmázás kalotaszegi kemence szép volt, de füstette és meleget bizony nem adott.

A bál Kósnak is, Móricznak is felejthetetlen, inspiráló élménye maradt, s hosszú évek távlatából is pontosan emlékeztek vissza rá, elevenítették fel írásaikban.

Kós Károly a *Találkozásaim Móricz Zsigával* c. írásában, a 60 éves írótköszöntve idézte fel a régi emléket:

„A bálunk kitűnően sikerült, és bizonyos, hogy sem azelőtt, sem azóta nem volt ilyen bál Kalotaszegen; még ma is emlegetik azok, akik megérték és élnek, pedig éppen huszonöt esztendő telt el azóta. Lenn a faluban az állami iskolában lámpagyújtás után nemsokára kezdődött a tánc, és reggelig tartott. Jó cigány, jó és sok étel meg bor s pezsgő is. Móricz Zsiga úgy forgolódott az emberek között, mintha közülük való lett volna. Mosolygott, beszélgetett, táncolt, és rengeteget jegyzett egész éjszaka. Másnap meg beszánkáztunk a faluba – maradékra és csendes beszélgetésre, s este elutazott vissza Pestre. Hiszem, nem bánta meg, hogy eljött volt, mert ebből a muzsikás, vidám, szánkózó, havas téli napból született meg talán legnap sugarasabb írása, a Nem élhetek muzsikaszó nélkül.”⁷

Móricz az 50 éves Kós Károlyt köszöntő *Varjúvári legendában* így írta le a szépeplékű, vidám sztánai farsang történetét:

„Az út felséges volt. Hó borította a dimbesdombos fennsík jellegű tájat. Egészén úgy éreztem magam, mintha az ázsiai sztyeppén járnánk, a sok ezer éves ősi honban. Végtelennek tűnt fel ez a meddő világ, ahol az erdős részekről megválva, élettelen és végtelen pusztaság lehelete kavargott jégszilánkos suhogással. Aztán egy remek éjszaka. Vidéki alakok, vidám és groteszk figurák, cigány és úr, úr és cigány. Bor és nóta és sok beszéd. Egyéni fejek, személyes haj- és szakállviseletek, és olyan páratlan magyar dialektus, mintha az erdélyi fejedelmek korában volnánk.

Sírvavigadás, politika, adoma, politika, gazdasági hevületek és politika, és duhajság és politika, és bor és bor és politika és politika...

S megjött a Dufla. Dufla Balázs, vastag volt, mint egy cigány, és bugyborékkolt belőle a humor. Nem is tudom már, hogy ki volt, egy meséből való fantasztikus jelenség volt akkor: ezt megjárom...

⁷ Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Erdélyi Helikon, 1939/9. 607.

És reggel felé a külső hodályokból előtörték a székelyek, és a falu legényei csürdögölőt jártak... Mintha ősemberek verték volna a földet csizmás patáikkal... Szép szál vékony legények... ma mind öreg legény, aki ott nem maradt... Soha ilyen pezsgő kedvet, s mikor pezsgőt kaptak, soha ilyen gyermeki örömet. Ezt megírom...

Másnap átszánkóztunk Bánffyhunyadra. A megtiport hóban, vasárnap reggel a kis város, tele olyan házakkal, mint a galambdúc, olyan templommal, mint a mesebeli kacsalábon forgó vár, olyan piros felkapott csíkokkal a szoknyákon a karcsú asszonyokon, mint az Apaffy Mihály uram udvari dámái... Ezt megírom..."⁸ – ígérte meg magának Móricz Zsigmond, s hamarosan megszületett a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, majd később a *Tündérkert*.

Móricz ahogy hazajött Sztánáról, megírta a kiseregényt, melyből a család „ősalakjai”, Zsáni néni, Pepi néni és Mina néni – Janka feleségének nagynénjei – keltek életre. A bál hangulata újraéledt és szereplői is mind-mind megelevenedtek; „minden figura élő alak volt.”

Móricz 1929-ben megírta a történet színpadi változatát is, melyet a Nemzeti Színházban játszottak, majd pedig megfilmesítéskor (rendezte Deésy Alfréd) 1935-ben a Színházi Élet című lapban újra felidézte a bál emlékét:

„Erdély különös hatással volt rám: azt hiszem, abból a székely bálból született meg a másik erdélyi munkám magja is: a Tündérkert, mely szintén a férj és a feleség problémáját tárgyalja tudományos alapon. Olyan volt az az éjszaka, mintha Bethlen Gábor korában lett volna. Vad és szilaj társaság volt és a harisnyás székelyek csürdögölőt jártak... A magyar tragédia suhogott körülöttem. Úgy véltem: rátapintottam a nagy sebre: hogy a magyar ember a sírva vigadás pompás lázában éli ki, ami nagyot és szépet érezni tud.”⁹

S Móricz ezidőben írt naplójegyzetei között (1935. július 7. du. fél 5, vasárnap) is rábukkanunk a sztánai kirándulás részleteire. A már ismert események ismétlődnek meg, s Móricz csak megerősíti, hogy a bál és a hazafelé tartó szánút hangulatából született meg a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*.

„Benne maradt a Balázs név és a kocsijelenet, mikor a fiatal férj viszi haza a feleségét” írta naplójában.¹⁰

Ebből a naplórészletből tudhatjuk meg, hogy Móricz a csürdögölőt táncoló legényeket pezsgővel vendégelte meg (erre még 1926-ban Erdélyben jártakor is emlékeztek), s azt is, hogy a két feleség – Janka és Balázs Ida – nemigen kedvelték egymást, de Móricz mindezen csak nevetett magában.

Egy 1969-ben adott interjúban a 86 éves Kós Károly emlékei között mégegyszer felderengett a sztánai bál, s vele kapcsolatosan Móricz Zsigmond is:

⁸ Móricz Zsigmond: Varjúvári legenda. Erdélyi Helikon, 1933/10. 679.

⁹ Móricz Zsigmond: Minden figura élő alak volt. Színházi Élet, 1935/39.

¹⁰ Móricz Virág: Tíz év. Bp. 1981, Szépirodalmi K. I. 480.

„Móricz Zsigának – aki tudtommal akkor járt először Erdélyben – maradandó nagy élménye volt a sajátos kalotaszegi magyarok falusi bálja, s a havas-zúzmárás, csillogó-csikorgó erdélyi tél is. Amit bizonyít, hogy – saját bevallása szerint – akkor s ott szívta magába a Tündérkert indításának téli hangulatát (amikor a szánok Kolozsvárról Fenesre siklanak) s innen vitte magával a Nem élhetek muzsikaszó nélkül című kedves s talán legvidámabb regényének témáját.”¹¹

Az 1914-es esztendő azonban nemcsak a sztánai bál, de a világháború kitörésének éve is volt. Kós Károly 1914 nyarán Felső Itáliába készült feleségével, s átutazóban Pesten még maradt annyi idejük, hogy meglátogassák a Móricz családot Leányfalun. Éppen Péter-Pál napja volt, Móricz születésnapja. Kós Károlynak nagy örömet okozott, hogy „Móriczék otthona nem a pesti művész nyaralója, hanem a velünk egyszerű-bőrrű vidéki család otthona volt. A kert, a ház, a bútorok, a levegő, a szellem, minden, de minden ösmerős, otthonos volt azonnal. Vidéki embereket kaptunk bennük, mint amilyenek mi is voltunk, problémákkal, örömeikkel, bajokkal, tervekkel, reményekkel és csalódásokkal, mint amilyenek nekünk is voltak, minket is égettek és éltettek. Jó érzés volt ez...”¹²

De hogy a trónörököszt megölték, Kósék nem Itáliába, hanem haza, Sztána felé vették útjukat.

Ettől kezdve – a baráti kézszorítás helyett – Móricznak többnyire csak a szelleme és szíve – egy-egy könyv formájában – kopogtatott be Sztánára. A *Tündérkert* dedikált példányát 1922-ben küldte el Kalotaszegre. Kós Károly panaszos hangú levelei bizonyítják, mennyire nem ismerték ezt a könyvet hosszú ideig Erdélyben:

„A Tündérkertet nem ismeri Erdély. És nem is fogja hamarosan megismerni. Merthogy sok-sok igazságot mond el azoknak az uraknak, akiknek az igazság fáj, mert ítéletük az. Nemcsak múltjukra, de jelenükre vonatkozólag is. Ezért a Tündérkert itt titkos indexen van... Az erdélyi sajtó hallgatott róla.”¹³

De nem teljesen, mert a Vasárnap c. hetilap 1922. 27. számában megjelent Kós Károly Tündérkertet méltató kritikája. Egy 3 évvel későbbi levélben is Kós Károly sajnálkozó sorait olvashatjuk a Tündérkertről:

„Te nagy jót tettél azzal a könyvvel nekünk, ... Sajnos kevesen ismerjük... és tudom azt is, hogy sokan haragusznak reád miatta. Mint ahogy az őszinte szóért szoktak haragudni az emberek. Én jobban szeretlek azóta.”¹⁴

¹¹ Beke György: Tolmács nélkül. Bukarest, 1972, Kriterion. 12–13.

¹² Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. Ld. 7. sz. 608. Kós Károly 1930 őszén is járhatott Leányfalun. Egyik levelében (Sztána, 1930. augusztus 27.) írta, hogy szeptember 5-én Budapestre készül és Kuncz Aladárral meglátogatják Móriczot. Ezt a találkozást örökíthette meg Kós Károly ebben az írásában is. Erdélyi Helikon, 1939/9. 612.

¹³ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Sztána, 1922. augusztus 15.

¹⁴ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Kolozsvár, 1925. szeptember 15.

Bethlen Gábor halálának 300. évfordulójáról az Erdélyi Helikon egy Bethlen-különszámmal emlékezett meg, s Móricznak *A nagy fejedelem* c. regénye is ezévben látott napvilágot. S mi sem illett jobban a centenáriumi számba, mint Móricz regényének egy azonos című részlete.¹⁵

Érdekes, hogy csak két évvel később, 1931-ben jelent meg kritika a könyvről, Kós Károly tollából.

Kós Károly szívéhez nagyon közel állt ez a regény is. Móricznak ezt az írását nemcsak regénynek érezte, annál sokkal többnek; az erdélyi életsorsot fogalmazta regénnyé. Kós Károly szavaival: „a magunk földjének múltját, az előttünk egykoron itt élő emberek élete sorsát, vérüket, agyuk akarásait, munkájukat, tusakodásaikat, ... mindazt, aminek egyenes folytatása, következménye és eredménye ez a mi mai Erdélyünk és benne a mi agyunk, a mi szívünk, a mi vérünk, a mi akarásunk és tusakodásaink: a mi egész életsorsunk. Szemünkben Bethlen Gábor nem egyszerű hőse egy történelmi regénynek, de a mi erdélyi temetőinkben porladó halottaink egykori ura. És minden fejedelmünk között a legnagyobb és legerdélyibb.”¹⁶

Kós Károly szerint Móricz egyetlen írásában sem adta magát ilyen „közvetlenül és őszintén”, és az ehhez választott történelmi regény műfajt sem tartotta természetesen olyan írónál, akinek „tipikus írásformája nem a történelmi regény.”

De Kós Károly is ezt a műfajt választotta, ő is a történelmi regény palástja mögé rejtőzködött szinte minden írásában, így tudta aktuális mondanivalóját leginkább elbújtatni.

Móricz a Tündérkertben a XVII. századi Erdélyt ábrázolta „minden népeivel, hegyeivel, vizeivel, városaival, falvaival, teljes históriáját a Báthory Gábor fejedelem-ségének”, A nagy fejedelem viszont csak egy ember – Bethlen Gábor regénye.

Ezért tipikusabb történelmi regény a Tündérkert, melyben Erdély történelmének széles panorámáját festi meg Móricz, és „a historia története zuhog előttünk mindig az előtérben.”

A nagy fejedelemben Bethlen Gábor a főalak, és „a historia, Erdély csupán háttér marad.”¹⁷

„Az *ember* Bethlen Gábor életregénye, az ember Bethlen Gábor nehéz lelki tusakodása az emberi boldogságért és az ember bukása az, ami ebben a könyvben foglaltatik és nem több”¹⁸ – írta Kós Károly. Bethlen Gábor alakját pedig Móricz személyével állította párhuzamba. Szerinte a nagy fejedelemről azért tudott életszerű portrét rajzolni Móricz, mert az ő sorsa hasonlatos volt a fejedelméhez, „mert ő is

¹⁵ Móricz Zsigmond: *A nagy fejedelem*. Erdélyi Helikon, 1929. II. 779–792.

¹⁶ Kós Károly: *A nagy fejedelem*. Móricz Zsigmond regénye. Erdélyi Helikon, 1931. I. 163.

¹⁷ i.m. 164.

¹⁸ i.m. 165.

egyedül, társtalanul járja a maga útját, ő is sokak által meg nem értve, sőt félreértve ... cselekszi a magyar építést.”¹⁹

Kós Károly az író rendkívüli érdemének tartotta, hogy Bethlen Gábort – akit a maga korában, sőt még később sem – igazán csak Móricznak sikerült „írásának logikus művészi felépítésével kristálytisztán megláttatni” és megértetni.

Móricz világosan és hitelesen rajzolta meg a nagy erdélyi politikus alakját, „aki egymagában, egyedül látta csak tisztán-élesen Erdély sorsszerű hivatását, aki egyedül tudta józanul megmérni azt az erőt, melyet képvisel és azt a helyzetét, melyet a magyarság tragikus helyzetében, kelet és nyugat ellenkező, egymásra nehezedő nyomása között az ő kiegyenlítő, egyensúlyozó szerepe jelent.”²⁰

Móricz Bethlen-képe „élőbben igazabb, emberibb és érthetőbb”, mint akár sok hivatásos történetészé.

Mielőtt az erdélyi trilógia első kötete,²¹ a Tündérkert megjelent volna, Móricz nemcsak könyvtárakban búvárkodott és tanulmányozta behatóan a régi nyelvemlékeket, hanem saját maga is egy kis könyvtárnyi anyagot gyűjtött össze a XVII. századra vonatkozó erdélyi történelmi forráskiadványokból és feldolgozásokból. Az erdélyi táj, a történelmi emlékek és a színhelyek megismerése és tanulmányozásuk igénye vonzotta Erdélybe. Kereste a találkozást írókkal, történészekkel, tudósokkal, de az egyszerű polgárokkal és a fiatalokkal is, akik segítettek Erdély múltjában tájékozódni. Kérdezett vagy figyelt csak, de mindent lejegyzett kis noteszébe, s keze alatt írói anyaggá gyúrt minden jelentéktelennek tűnő beszélgetést. Erdély mindig különös érzéssel töltötte el, valahányszor földjére lépett, valami furcsa láz kerítette hatalmába. Néha megnyugvást és megpihenést,²² de leginkább lázas munkakedvet és kifogyhatatlan írói kincsesbányát: mindig nagy élményt jelentett.

Egyik rádió-előadásában (1940. szeptember 8.) így fogalmazta meg, mit érzett Erdély földjén állva:

„Ahányszor a Királyhágón átvitt a vonat életemben, mindig úgy éreztem, mintha egy tündéri alagúton ereszkednék le velem a mesék griffmadara, az arany-, ezüst- és gyémántmezőkre. Mintha a történelmi távlatba jutnék. Erdély mindenképpen más, mint a mi tágasra nyitott, nagy alföldi világunk. Erdély földjén dalolnak a mondák, legendák, ott ismeretlen életet találunk.

¹⁹ i.m. 165.

²⁰ i.m. 164.

²¹ Móricz az Erdélyt 4 kötetre tervezte, 4. könyvének a Hadak ura lett volna a címe. Lásd: Móricz Virág: Tíz év. Bp. 1981, Szépirodalmi K. 2. 406.

²² Móricz 1915-ben Janka elől menekült Erdélybe (Kolozsvár, Dés, Szamosújvár), s ekkor írta a Karak szultánt. Lásd: Móricz Virág: Apám regénye. Bp. 1979, Szépirodalmi K. 152.

Erdélyben mintha rányitottam volna a széttépett, tűzbe vetett Sibilla-könyvnek egy fontos lapjára.”²³

Móricz 1929–1933 között szerkesztette a Nyugatot. „A magyar nemzeti koncentráció irodalmi közlönye”-t akarta megteremteni, olyan orgánusot, ahol a határainkon túl élő szlovenszókói, erdélyi, vajdasági magyarok is hallathatják hangjukat. Széleskörű levelezést bonyolított le, cikkeket, írásokat kért tőlük, s ezek a levelek a korabeli szellemi, irodalmi életbe is betekintést nyújtanak.

Kós Károly egyik leveléből tudjuk, hogy Móricz cikket kért tőle a Nyugat számára a kertváros, a művészi kislakás problémáiról.

„...az általad felvetett problémával (:kertvárossal:) már kb. két esztendő óta komolyan és praktikum szempontjából foglalkozom... – írta Kós Károly válaszlevelében. Itt is nagyon ráférne az építetőkre, ill. a városra a művészi kislakás erdélyi, sőt amennyire lehet, magyar megoldása... Szóval az anyagom megvolna egy cikkhez (:az illusztratív anyag:) csak idő kellene hozzá, hogy egy átfogó és a magyarországi viszonyokhoz pázított cikket is lehessen kanyarítani. ... komolyan veszem felszólításodat és a cikket megcsinálom”²⁴ – ígérte Kós, de mint tudjuk, a cikk nem jelent meg a Nyugatban.

Sőt – érdekes módon – Móricz lapszerkesztői tevékenysége alatt egyetlen cikk sem jelent meg Kós Károlytól, sem a Nyugatban, sem a Kelet Népeben.

Móricz vidéki és külföldi előadókörutakat, felolvasó esteket tervezett és szervezett, hogy új előfizetőket toborozzon a Nyugat számára. A tervezett vajdasági út a hatóságok ellenállása, az erdélyi²⁵ pedig – részben – Móricz betegsége miatt maradt el. A lap erdélyi terjesztésével kapcsolatban Móricz levélben kérte Kós Károly segítségét. Több levelet is váltottak ezügyben, de mint kitűnik, Kós Károly az Erdélyi Helikon előfizetőit féltette a Nyugat konkurrenciájától, mindamellett szerette és „a legjobb és legmodernebb magyar folyóiratnak”²⁶ tartotta. „Úgy gyere, mint Móricz Zsiga, a magyar íróművész, nem pedig mint a Nyugat szerkesztő-kiadója, mert ez utóbbi esetben erdélyi kirándulásod nem lenne olyan kellemes, mint az előbbiben – a saját bőrünk érdekében”²⁷ – olvashatjuk Kós egyik levelében.

²³ Kelet Népe, 1940/18.

²⁴ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Sztána, 1930. május 6.

²⁵ Móricz Kós Károlyhoz írt leveleinek tanúsága szerint 1931-ben is készült Erdélybe, ezúttal Szatmárnémetibe, majd újabb terv maradt az 1932-es erdélyi út is, amikor Kolozsvárra készült, hogy Nyugat-estet tartson az Erdélyi Helikon rendezésében. (Lásd Kós Károly levele Móricz Zsigmondhoz, Kolozsvár, 1932. március 10.)

²⁶ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz, Kolozsvár, 1932. február 18.

²⁷ Kós Károly véleményét Kuncz Aladár (az Erdélyi Helikon akkori szerkesztője, Kós Károly a főszerkesztő volt), egy Babitsához írt levele egészíti ki, melyben tömören összegzi a Nyugat és az Erdélyi Helikon vállalt programját, célkitűzéseit:

S ezt megerősíti egy másik Móriczhoz írt levél is:

„Darvas dr., a Nyugat romániai terjesztője, tudom, hogy igazán lelkiismeretesen ügyel és gondozza a Nyugatot. Sőt, tavaly egyszer beszéltünk róla, hogy nem lehetne-e legalább 80-100 példányra felemelni az itteni fogyasztást? Őszintén szólva, segítségünket is kérte ehhez. De – eltekintve attól, hogy e segítséget (előfizetői névsorunkat és ajánlólevelet) nem kaphatta meg tőlünk, egyébként sem lehet a terjesztést ma erőltetni. Minden igyekezet csak annyi lehet, hogy a mostani elhelyezett kontingenst a jövőben is meg lehessen tartani. E tekintetben énnekem is kegyetlenül biztos tapasztalataim vannak, és mi új talajt kellett megtörjünk, tehát rosszabb helyzetben voltunk – és vagyunk –, mint a Nyugat. Itt nem biztatlak.”²⁸ Úgy látszik, Kós Károly nemcsak az előfizetőket féltette – de egy kicsit az erdélyi írók alkotásait is –, hisz az Erdélyi Helikon teremtette publikálási lehetőségekkel elsősorban az erdélyi íróknak akart kenyeret biztosítani: „...az erdélyi valamirevaló írónak most már nem kell Budapestre futkosnia mindenáron. Nem a Nyugatot nem keresik fel, de másutt sem igen kereskednek. Néhányan – kevesek – még mindig ki akarnának kerülni Magyarországra, ezek tolazkodnak pesti lapokhoz, és akik – kevesen – ráérnek egyéb kenyérkereső munkájuktól vagy munkájuk hiányában sokat írni. Hiszen ma itthon minden valamirevaló írás szinte-szinte jobban elhelyeződik, mint kinn, és a magyarországi presztizs már nem imponál úgy Erdélyben, mint valamikor. Valahogy kigyógyultunk régi betegségünkől, hogy Pestet imádva éhen dögljünk.”²⁹

Móricz kapcsolata a szlovenszkói magyarokkal kedvezően alakult, de a hivatalos közvélemény nem nézte jó szemmel. Felolvasó esteket tartott (Kassán, Eperjesen,

„Te és Móricz Zsigmond vezetése alá került folyóirat feltétlenül olyan helyet fog kivívni magának a magyar irodalmi életben, amilyenre a Nyugatot múltja és régi jelentősége valósággal predestinálja. Olvasom Móricz Zsigmond egy nyilatkozatában, hogy ő bizonyos nemzeti koncentrációra gondol, ami alatt valószínűleg főleg irodalmi koncentrációt gondol, olyan koncentrációt, amely a magyarországi írók között létező szakadékokat hidalná át. Mindenesetre gyönyörű hivatás várna a Nyugatra egy olyan magas színvonalú és emelkedett szellemű, tiszta irodalom megteremtésével, amely ezt a [...] nemzetet méltóképpen képviselné az európai közvélemény előtt. Meg vagyok győződve róla, hogy egy ilyen irodalomhoz szükséges erőink megvannak, és meg vagyok győződve arról is, hogy ezeknek az erőknél reprezentatív összefogására Nálátok kettőtöknél alkalmasabb embereket nem lehetett volna találni. Viszont az az irodalmi mozgalom, amelyet én az Erdélyi Helikonban kezdeményeznék, azt hiszem, semmiféleképpen sem érintené a Nyugat köreit még erdélyi terjeszkedésében sem, attól eltekintve, hogy programja más, s nagyjában mások az állandó munkaerői is. Mi is egy koncentrációt csinálunk, csak hogy ezt elsősorban az utódállamok és a külállamok magyar íróira alapítjuk, s a magyarországi írók közül inkább csak a fő szólamvezetőket vonjuk be olykor-olykor. Nálunk tehát a tényleges termelés az erdélyi és a másik két utódállambeli írók műveiből telik ki, s a program egyetemessége vonatkozik minden területen lakó magyarság íróira.”...

A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelelőládája. 1924-1944. Szerk.: Marosi Ildikó. Bukarest, 1980. Kriterion. I. 234 – 235.; Kuncz Aladár – Babits Mihályhoz. Sztána, 1930. május 6.

²⁸ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Kolozsvár, 1932. febr. 18.

²⁹ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Sztána, 1930. máj. 6.

Pozsonyban, Prágában), szlovenszkói írókat nyert meg a Nyugat számára, s döbbenet tapasztalta, hogy az ifjúság is mennyire nyitottabb, tájékozottabb a magyarországinál.

A konzervatív erők Móricz elleni hajszájukban fel is használták az író kedvezőtlen véleményét a magyar ifjúság nevelésének szelleméről. Nemzetárulással vádolták Móriczot, azzal, hogy a csehszlovákiai felolvasó körútján magyarellenes propagandát fejtett ki.

Mint ismeretes e vádpontok gyökerei mélyebbre és korábbi irodalmi vitákra nyúltak vissza, amiket Kós Károly is ismert, hisz Móricz védelmében megírt cikkében – *Még mindig lehet így?* – utalt is ezekre a harcokra.

„Áll a harc újból a magyar kultúra hadszínterén: szemben áll a nemzeti jelleg az irodalommal: ... a harc akörül folyik, hogy Négyesy László és Pekár Gyula uramék szükségesnek látták, sőt „hazafias kötelességüknek” tartották védelmezni az irodalom nemzeti jellegét – Móricz Zsigmond ellen.”³⁰

Kós Károly e cikkében leginkább azt fájlalta, hogy ezek a Móricz ellen felhozott vádak „a Petőfiről elnevezett, a Petőfi forradalmi szellemének szolgálatára szentelt irodalmi társaságnak a magyar nemzet szabadságharcának emléknapján tartott ünnepi nagygyűlésén hangzottak el, s azt, hogy egyetlen mozdulat nem tiltakozott e vádak ellen.”³¹

És Kós Károly, aki hittel és nem kis fáradsággal, a többi erdélyi „szellemi munkás”-sal együtt „tusakodott a magyar életért”, építette a magyar jövődőt, joggal érezhette ebben a kirohanásban Petőfi emlékének megcsúfolását is.

„És ehhez van nekünk is szavunk! Mert Petőfi Sándort nem sajátíthatja ki sem semmiféle hivatalos hatalom, sem az öregség tekintélye. Petőfi a fiatalságot jelenti és a forradalmat. Petőfi az örök jövődő, mindig és elválaszthatatlanul az új, építő, előretörő, friss levegőt akaró, új világokat hódító forradalmi magyaroké. Petőfi Sándor a Móricz Zsigmondoké és a miénk; Pekár Gyulának, Négyesy Lászlónak és a többeknek pedig csupán a mai – Petőfi Társaság marad.”³² – írta.

1932-ben a Pen Club 10. jubileumi közgyűlésén Móricz *Barbárok* c. novellás kötete és a Forr a bor c. regénye nyerte el a Rothermere díjat (Krúdy Az élet álom c. novellás kötete mellett.) A Pen Club konzervatív erői (Császár Elemér, Herczeg Ferenc, Pekár Gyula stb.) természetesen nem értettek egyet Móricz díjazásával s tiltakozásuk szinte felszította „Az irodalom és a faji jelleg” c. Móricz-cikk korábban már széles méreteket öltött parázsló vitáját.

„... legjobb volna, ha Te valaki arravaló emberrel megíratnád ezt a dolgot a mi számunkra. Talán Nektek is szolgálatot tehetnénk ezzel...”³³ – kérte Kós Károly

³⁰ Kós Károly: *Még mindig lehet így?* Erdélyi Helikon, 1931. I. 335.

³¹ i.m. 335.

³² i.m. 336.

³³ Kós Károly – Móricz Zsigmondhoz. Kolozsvár, 1932. márc. 10.

Móriczot egyik levelében. A cikk nem érkezett meg, s az Erdélyi Helikonban Kovács László írása tájékoztatta az olvasókat a Pen Clubban történekekről.³⁴ Móricz e novellás kötetét elküldte Sztánára is. 1932 januárjában jelent meg, de már az Erdélyi Helikon áprilisi számában olvashatjuk Kós Károly méltató sorait.

Nem kiragadva, elszigetelten, hanem az egész móríci életműbe illesztve, első jelentős alkotásához viszonyítva és hasonlítva elemzi a könyv értékeit.

A két címadó novella szemléletbeli, hangulatbeli változását és különbözőségét a két írásmű között eltelt 23 év megváltozott világával magyarázza:

„Ma hiába keresi az asszony a hét krajcárt...

A pusztá barbárja ma nem kegyelmez: leüti az apát és leüti a gyermeket és leüti a kutyát is. S a feleség és anya, aki elindul hátán batyujával, keresni az ő életért tusakodó emberét és az ő kis fiát, hiába megy, megy belé a kegyetlen pusztába. Az életet nem mentheti meg, nem tarthatja meg sem munkával, sem vére árán, ma nincsen már irgalom. ...

Akkor Móricz Zsigmond szeme fiatal szeretettel, vidám szívvel látta az életet, amiben még volt meleg szeretet, még lehetett reménység, ha kegyetlenül nehéz is volt már, de mai látása komoran szigorú, homlokába kemény barázda mélyül, szava kegyetlenül súlyos, hogy barbárokat, csupa barbárokat vetít eléje az élet reménytelenül és elkerülhetetlenül.

De Móricz Zsigmondnak igaza van most is, mint volt, akkor is, amikor a meztelen māt hazug köntös nélkül teríti elénk. Bár akkor is, ma is keserű dolog az igazlítás és hálátlan mesterség az igazat mondás és igazat megláttatás. Nagy bűne volt – tudjuk –, hogy akkor úgy kerestette azt a nyomorult hetedik krajcárt, mint ahogy nagy bűne bizonyára, amikor mai fiatal papja lehajtja a fejét, nem harcol tovább és megadja magát, amikor szemébe vágja a falu barbárja: 'Van lelke az uraknak azt kívánni, hogy töméntelenre szaporodjék a világ? Tudnak neki kenyeret adni?' ..."³⁵

Kós Károly a 9 novellát magába foglaló kötetnek 3 novelláját (Barbárok, A fejedelem pohara, A két fehér) Móricz Zsigmond „legsúlyosabb, legmonumentálisabb” alkotásainak tartja, melyek „kegyetlenül, véresen szép balladák, méltó és egyenes utódjai a székely népballadának”.³⁶

A kötet kapcsán Móricz írói nagyságáról, valóságglátásáról, a magyar irodalomban betöltött szerepéről és helyéről alkotott véleménye időt álló, ma sem vélekedünk másként Móricz művészetéről.

„Nyugatos a mesterségi részben, az akarásban, az irodalmi célkitűzésben, de földhöz és fajhoz és osztályhoz ragadt, abba belekapaszkodó, törzsökös, szinte ósdi keleti

³⁴ Kovács László: A magyar Pen Club ügye. Erdélyi Helikon, 1932. ápr. 286–288.

³⁵ Kós Károly: Barbárok. Erdélyi Helikon, 1932. ápr. 272, 273.

³⁶ i.m. 275.

magyar a lelkében, látásában, észjárásában, nyelvében, minden művészi erősségében és gyengéjében. Mint Ady is volt.”³⁷

Az irodalmat értő és szerető Kós Károly azonban nem titkolja csalódását a kötet összeállításával kapcsolatban: csak az első négy novella kompozíciójában és megoldásában érzi a „kristálytiszt, zavartalan és monumentális művészetet.” Mert „a jó novellás kötet – mint egység –, a művészi kompozíció örök törvényének van alávetve; a novellák, ha kötetbe kerülnek, nemcsak önmagukért felelősek, de egymásért és az egész kötetért is.”³⁸

1937 telén újból személyesen találkoztak, a *Budai Nagy Antal* pesti bemutatásán, Móricz is ott ült a nézők sorában. „Láttam: ült és nézett. Mozdulás nélkül. Nézte az én darabomat, hallgatta az én szómat. Láttam, mert néztem és ügyeltem. Aztán megkeresett. És szó nélkül megölelt. Árva hangot nem szólt. S ha nem szégyeltem volna, jól esett volna akkor sírnom” –³⁹ írta Kós Károly 1939-ben visszaemlékezve erre az estére. Előadás után erdélyiek társaságában együtt vacsoráztak egy csendes, dunaparti vendéglőben. „Egyetlen pohárköszöntő nem hangzott ott el és nagyon-nagyon közel éreztük magunkat egymáshoz és csendesen beszélgettünk.”⁴⁰

Az *Est* című lapban jelent meg Móricz írása a vígszínházi bemutatóról.

Móricznak nagy élményt nyújtott a darab, újból az erdélyi levegőt érezte maga körül, ami egészen más, mint az itteni.

„... itt a valóságos erdélyi élet zuhogott a szívekre s megfürdetett hegyi levegőben és lélek patakjában” – írta. Szeretetről, megbecsülésről vallanak e sorok, s Móricz hálás szívvel köszönte a „kemény, szikár erdélyi írónak” a „nagyon szép, tiszta, nemes és gazdag” előadás nyújtotta élményt és szinte szégyenérzés fogta el, hogy „miért nem terem ilyet a mi életünk.”⁴¹

Megérezte, hogy miben rejlik a darab erdélyisége, s egyáltalán mi az erdélyi lélek titka. Így ír:

„A mi alföldi tekintetünk előtt meg nem látott az erdélyi harc ezernyi nyüzsgő ága. Mi a lomha nagy pusztákon tespedve civilizálódunk. Mi nyakunkra hagyjuk nőni a rétegződéseket, s csak elcsudálkozva nézzük, hogy az erdélyi legnagyobb távolságokat áthidalja, mintha mi sem volna: testvérek bírkózása a szérűn.

Ahogy Budai Nagy Antal szemben áll Csáky vajdával, a kis parasztnemes a mindenbíró hatalommal, ahogy a nagyúr színe előtt leül, mert megfáradott, ahogy traktát tesz, mert ez ez s az az: ahogy fejszéseivel és ravaszságával győz és mikor diktálja a békepontokat, semmivel se megy tovább, mint ameddig országgyűlési követlésben kell

³⁷ i.m. 274.

³⁸ i.m. 274.

³⁹ Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. Erdélyi Helikon, 1939. 9. 612.

⁴⁰ i.m. 613.

⁴¹ Móricz Zsigmond: Budai Nagy Antal. Az Est, 1939. jan. 22.

menjen – ez itt nálunk sohasem volt. Nálunk már ötszáz év előtt s mindig, fajbéli együttérzés enyhítette a gazdasági szembenállást, még ha karók erdejébe is húzták egymást.

Ezért nézünk mi mindenre, ami erdélyi, áhítattal és mint ősi életünk fényjeleire. Dikciójukat úgy hallgatjuk, mint dajkánk dalát s tetteiket, mint újraálmodott álmot.”⁴²

A korabeli kritikák is nagy elismeréssel írtak a darab nyelvezetéről. A kalotaszegi népnyelv és Károli Gáspár nyelvének ötvözte Kós Károly tolla alatt felszínre hozta a régi magyar nyelv erejét és frissességét, amiben Móricz lelke is gyönyörködött. „A nézőtérrel úgy néztek fel a színpadra, mint a városi ember a tavaszi rétre. Mámor fogta el az embereket.”⁴³

Az 1939-es esztendő egy újabb találkozást tartogatott Kós Károly számára. Móricz Zsigmond az *Életem regényében* látogatott el Sztánára, s az éjszaka csendjében a petróleum lámpa szelíd fényénél mesélte élete történetét, egy „gyönyörűséges magyar mesé”-t, mely „három hosszú őszi estén által Móricz Zsigával való találkozásom soha el nem múló emléke.”⁴⁴

S ahogy Móricz halk és szelíd hangján mesélt, Kós Károly emlékezetében egymás után tűntek elő a közös emlékek, s megszületett a – már fentebb említett, köszöntőnek szánt – *Találkozásaim Móricz Zsigával*; melyben filmszerűen peregnek le szemünk előtt a valós és – többnyire – képzelte találkozások filmkockái, melyek egy-egy esemény vagy olvasmányélmény hangulatából születtek.

Móricz 1941 tavaszán több hetet töltött Erdélyben és a Székelyföldön. Sztánára is készült, hogy kimegy dolgozni a Szentimrei-villába. Hogy miért nem a szomszédos Kóséknál akart megszállni, Ferenczy Zsizi visszaemlékezésében erről csak röviden számolt be:

„akkor Kóssal talán ellentétben volt éppen”⁴⁵ – írta 1968-ban. Korábban sem volt mindig felhőtlen kapcsolatuk. Kós Károly és Móricz Zsigmond eltérő életszemlélete miatt többször – lélekben és valóságosan is – eltávolodtak egymástól. Kós nem szerette Móricz naturalizmusát s értetlenül állt életének bizonyos eseményei előtt is.

„A 'Sárarany' ... igen nagy port vert fel a szellemi berkekben és heves, gyűlölködő csatákban robbant ki – írta Kós Károly. Én egészen anachronisztikusan a

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Erdélyi Helikon, 9. 604.

⁴⁵ Szentimrei Jenőné Ferenczy Zsizi: *Néhány találkozásom Móricz Zsigomddal*. In: Móricz Zsigmond közöttünk. Bukarest, 1979, Kritérion. 82. S ezt valószínűsítheti az is, hogy – feltehetően – Kós Károly 1941-ben nem kísérte el Móricz Zsigomdot Körösfőre. Horváth Elek társaságában gyönyörködte végig a színpompás seregszemlét, melyet tiszteletére rendeztek. S a falu kultúrházáról, melyben az ünnepséget tartották, Horváth Elek adta a felvilágosítást: Kós Károly tervezte. Lásd: Horváth Elek: *Móricz Zsigmond Kalotaszegen*. Erdélyi Helikon, 1942. 638–641.

regény-ellenes párthoz tartoztam és csapnivalóan rossz és gusztustalan írásnak ítéltam a könyvet. Ezzel az akkor divatba jött, kegyetlenül realista, sötétlátású és az életet csak a brutális és szennyes oldaláról meglátó és megláttató iránnyal ma sem barátkoztam meg, mert nem hiszek annak egyoldalú igazságában; a 'Sárány' könyvet, elolvasása után nem soroztam be könyveim közé: elajándékoztam.”⁴⁶

S barátságuknak egy válságosabb szakaszára (20-es évek második felére) Kós Károly még évekkel később is elszorult szívvel emlékezett vissza; fájt, hogy elhamarkodottan és szigorúan ítélkezett Móricz felett:

„Járta hát Erdélyt és Kolozsváron összetalálkoztunk mindkét alkalommal – írta 1939-ben. De ezt a két találkozást nem tudom és nem akarom az azelőttiekhez sorozni. Mert akkor, jó néhány esztendeig, nagyon-nagyon messzire távolodtam el lelkemben Móricz Zsigmondtól. Nem az írótól, csupán az embertől. Dolgok történtek vele és körülötte, amiket nem tudtam igazolni, nem tudtam magyarázni és indokolni. Sehogysem. S akkor nem tudtam megbocsátani sem. Lelkemben törvényt tartottam és a lelkem ítélete marasztaló volt. Akkor. Talán nem kellett volna ezt tennem és elvégezni, hanem várnom kellett volna, mert ma már tudom, hogy nincsen joga senki embernek ítélkezni olyan dolgokban, melyeknek titkait csupán a mindentudó Úristen ösmerheti és csak ő ítélheti igazságosan. De akkor ítélkeztem és marasztaltam és nekem fájt kegyetlenül s büntetett ez az ítélet, amíg aztán, hosszú esztendőök múlva a sors bizonyította be kegyetlen tapasztalásommal, hogy nem volt igazam és én lelkemben bocsánatot kérhettem iszonyú emberi igazságtalanságomért.”⁴⁷

1942. szeptember 4-én meghalt Móricz Zsigmond. A Kerepesi úti temetőben Erdély is búcsúzott a nagy halottól. Az Erdélyi Helikon képviselőjében Bánffy Miklós és Kós Károly kísérte utolsó útjára; Kós Károly rövid búcsúbeszédet mondott – olvashatjuk az Erdélyi Helikon híreiben.

A háború után lábadozó erdélyi irodalmi- és kulturális élet újrateremtésében s a Móricz Zsigmond Kollégium (Mátyás szülőháza, melyet Kós Károly restaurált) fiataljainak otthonteremtésében nem kis szerepet vállalt Kós Károly. Bizonyára az sem véletlen, hogy a kollégiumban tartott előadásaiiban Móricz Zsigmond szellemének ébresztésére és megőrzésére intett.

⁴⁶ Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. Erdélyi Helikon 1939. 9. 605.

⁴⁷ i.m. 611.

ZSIGMOND MÓRICZ BEGEGNUNGEN MIT KÁROLY KÓS

Móricz und Kós wählen in der regen Zeit der Jahrhundertwende den gleichen Weg: sie versuchten, die Kunst des Schreibens, die Formelemente der Architektur aus der reinen Quelle, der Folklore zu erneuern. Diese gemeinsame Wurzel war schließlich auch die Grundlage ihrer Freundschaft.

Die Abhandlung gibt einen Überblick über die Geschichte ihrer persönlichen Begegnungen, über die Kritiken, Briefe und Memorien, die ihre freundschaftliche Beziehung dokumentieren. Die Verfasserin verschweigt aber auch nicht, daß in einigen Zeiten ideologische und den Geschmack betreffende Gegensätze ihre Schatten auf die Freundschaft der zwei bedeutenden ungarischen Künstler des 20. Jahrhunderts warfen.